

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL PROBLEMLƏRİ İNSTİTUTU

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

«ƏKİNÇİ»

QƏZETİNDƏ ƏDƏBİYYAT MƏSƏLƏLƏRİ

METODİK VƏSƏİT

BAKİ-2006

Ш5
j41

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL PROBLEMLƏRİ İNSTİTUTU

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

238558

«ƏKİNCİ»
QƏZETİNDƏ ƏDƏBİYYAT MƏSƏLƏLƏRİ

Metodik vəsait

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Elmi-Metodik Şurasının «Azərbaycan dili
və ədəbiyyatı» hölməsinin 08.06. 2006-cı il
tarixli iclasının qərarı ilə təsdiq edilmişdir
(protokol №14).*

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Müəllif: filologiya elmləri namizədi,
dosent L.M.İmaməliyeva

Redaktor: filologiya elmləri doktoru,
professor T.H.Hüseynov

Rəyçilər: filologiya elmləri doktoru,
professor T.Q.Məmməd

filologiya elmləri doktoru
A.B.Məmmədov

Azərbaycanın ilk qəzeti olan «Əkinçi»də mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət məsələləri mühüm yer tutur. Ali məktəbin filologiya fakültəsində H.Zərdabi və «Əkinçi» qəzeti mövzusunda oxunan mühazirələrdə və seminar dərslərində Azərbaycanın varlığı ilə bağlı bir çox məsələlərlə yanaşı, ədəbiyyata da xüsusi diqqət yetirilir. Ali məktəb tələbələri üçün nəzərdə tutulan bu metodik vəsaitdə H.Zərdabının, M.F.Axundzadənin, S.Ə.Şirvaninin, N.Vəzirovun, Əhsənül-Qəvaidin, Əsgər Ağa Goraninin «Əkinçi» qəzeti səhifələrində çap olunan əsərlərində, məktub və məqalələrində ədəbiyyatla bağlı fikir və mülahizələrinin təhlili verilir.

İ — $\frac{430601000}{AB 003035}$ — 029-06

© Bakı Slavyan Universiteti, «Kitab aləmi» nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi-2006

GİRİŞ

Dünyanın bütün xalqları özlərinə məxsus olan ictimai-mədəni həyat salnaməsini vərəqləyərkən qürur duyduqları faktlarla qarşılaşırlar: birinci teatr, birinci məktəb, birinci opera əsəri, birinci universitet... Bu siyahını genişləndirmək mümkündür. Biz isə yuxarıda adı sadalana biləcək faktlardan birinin, yəni birinci Azərbaycan qəzeti faktının üzərində dayanacağıq.

«Bir çox başqa xalqlar kimi, azərbaycanlılar da ta XIX əsrin son rübünə qədər dünya işləri haqqında məlumatı və yeni xəbərləri, əsasən, əlyazma səyahətnamələrdən, uzaq ellərdən gələn qasidlərdən, xarici səfirlərdən, tacirlərdən, şahların, hakimlərin fərmanlarından, şahər və kəndlərdəki xüsusi carçılardan alırdılar»¹.

Azərbaycan xalqı bu çətin dönmədə dahi mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundzadənin bir sıra ləyaqətli, çalışqan, əzabkeş xələfini yetirdi. Millətin mənafeyini şəxsi mənafeyindən üstün tutan ziyalılarımızdan biri də ilk Azərbaycan qəzetinin banisi və redaktoru Həsənbəy Məlikzadə Zərdabi (1842-1907) olmuşdur.

Düz sözə düşmən kəsilən ictimai quruluşda qəzet nəşr etmək çox çətin, məsuliyyətli bir iş idi. Ziyalı, dərin düşüncəyə malik, uzaqgörən bir insan olan H.Zərdabi qarşıda onu gözləyən çətinlikləri çox yaxşı anlayırdı. O, «Əkinçi» qəzeti üçün hökumətdən icazəni 3 il ərzində çəkdiyi böyük əziyyətdən sonra ala bilmişdi.

«Təkcə banisi, redaktoru, müəllifləri deyil, məzmunu, ideya istiqaməti, dili, poliqrafik bazası, oxucuları da nəşr olunduğu torpaqla bağlı olan, onun mənəvi və maddi həyatına əsaslanan, ilk növbədə doğma həmvətənlərə xidmət edən birinci qəzet «Əkinçi»dir ki, Azərbaycan milli mətbuatının tarixi də, çox təbii, bu qəzetlə başlanır»².

¹ Əkinçi. 1875-1877. Tam mətni. Bakı, 2005, səh.4

² Əkinçi. 1875-1877. Tam mətni. Bakı, 2005, səh.8-9

«Əkinçi» maarifdə də, mədəniyyətdə də, ictimai münasibətlərdə də, ədəbiyyatda da, bir sözlə, hər bir işdə yenilik, inkişaf tərəfdarı olmuşdur. Bu fikirlərin tərəfdarı olmayan qüvvələr «Əkinçi»nin istehza və kinayəsinə məruz qalmışdır.

1875-ci ilin 22 iyulundan 1877-ci ilin 29 sentyabrınadək fəaliyyət göstərən «Əkinçi» Azərbaycan xalqının mədəniyyəti tarixində böyük bir iz qoydu. Bu qəzetin milli mətbuat tarixində açdığı cığır, qoyduğu əsaslar çox uğurlu oldu. «Əkinçi» nəşr olunan zaman Cəlil Məmmədquluzadə də daxil olmaqla Azərbaycan yazıçılarının yeni nəslinin nümayəndələri gənc idilər. Lakin sonralar tanınmış yazıçı, jurnalist olan bu gənclərin çoxu «Əkinçi»nin maarifpərvər, yenilikçi ideyalarını öyrənib, bu ideyalardan bəhrələndilər.

«Əkinçi» qəzeti, onun banisi H.Zərdabi haqqında bir sıra elmi tədqiqat işləri yazılmış, məqalələr qələmə alınmışdır. Tanınmış ziyalılarımızdan akademik F.Qasımsadənin, N.Zeynalovun, V.Məmmədovun, S.Hüseynovun, İ.Rüstəmovun, Ə.Mirəhmədovun və başqa bu kimi tədqiqatçıların elmi axtarışları, bunların nəticəsi olan məqalələr və monoqrafiyalar, yəqin ki, oxuculara yaxşı məlumdur.

««Əkinçi» qəzetində ədəbiyyat məsələləri» adlanan və filoloji fakültənin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuş bu metodik vəsaitdə ilk Azərbaycan qəzetində məqalə, məktub və şeirlərlə çıxış etmiş ədiblərin fəaliyyəti işıqlandırılmışdır. H.Zərdabinin, M.F.Axundzadənin, N.Vəzirovun, Ə.Goraninin maarifə, ədəbiyyata, mətbuat işinə həsr edilmiş məqalə və məktubları, S.Ə.Şirvaninin şeirləri metodik vəsait müəllifinin diqqət obyektinə çevrilmişdir. Vəsaitə ««Əkinçi» qəzetində ədəbiyyat məsələləri» mövzusu ilə əlaqədar oxunulması tövsiyə edilən ədəbiyyat siyahısı da daxil edilmişdir.

ƏKİNÇİ» QƏZETİNİN YARADICISI - H.ZƏRDABI

Həsənbəy Zərdabi (Məlikzadə) 1842-ci ilin iyun ayında keçmiş Bakı quberniyasına daxil olan Göyçay qəzasının Zərdab kəndində anadan olmuşdur. Onun babası Rəhim bəy və atası Səlim bəy elmə, maarifə xüsusi maraqla göstərən insanlar olmuşlar. H.Zərdabi ibtidai təhsilini molla məktəbində almış, lakin səviyyəsiz tədris üsulu onu cəlb etmədiyi üçün 1854-cü ildə 4 sinifli ali Şamaxı məktəbi nəzdində təşkil olunmuş pansiona qəbul olunmuşdur. 1852-1853-cü tədris ilində Şamaxı məktəbinə daxil olan Həsənbəy burada təhsil aldığı müddətdə rus dilini dərindən öyrənə bilmişdir. O, 1857-ci ildə pansionu bitirmiş, 1858-ci ildə Tiflis Qəza Gimnaziyası yanında Blaqorodni Pansionunun beşinci sinfinə daxil olmuşdur. 1861-ci ildə Qəza gimnaziyasını müvəffəqiyyətlə bitirən Həsənbəy elə həmin ilin avqust ayında Moskva Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsinin «təbiyyat» şöbəsinə daxil olmuşdur. 1865-ci ildə Moskva Universitetini müvəffəqiyyətlə bitirən Həsənbəyə universitet elmi şurasının qərarı əsasında təbiyyat elmləri namizədi adı verilmişdir.

Həsənbəy 1865-ci ildən 1866-cı ilə qədər Tiflisdə Torpaq Palatasında işləmiş, 1866-cı ilin dekabrından isə Bakı Qəza İdarəsində stolonəçalnik və kargüzər vəzifələrində çalışmışdır.

1869-cu ilin 18 noyabrında Həsənbəy Zərdabi Bakı Realni Gimnaziyasına müəllim vəzifəsinə təyin olunmuş, təbiyyat tarixi fənnini tədris etmişdir. «O, təbiyyat tarixindən dediyi mühazirələr vasitəsilə təbiətin müxtəlif sirləri ilə şagirdləri ətraflı tanış etməklə onlarda elmə böyük maraqla oyatmışdır»¹.

Zərdabi XIX əsrin ikinci yarısında yetişən görkəmli maarifçi, jurnalist idi. Onun ümumi fəaliyyətindəki ən diqqətəlayiq işi Azərbaycan dilində «Əkinçi» qəzetini nəşr etməsidir.

Yaşadığı dövrün, demək olar ki, bir çox görkəmli xadimləri kimi H.Zərdabidə də ictimai və mədəni inkişaf naminə müxtəlif üsullara, yeni vasitələrə müraciət xasiyyəti yaranmışdı. Bu

¹ Rüstəmov İ. Həsənbəy Zərdabi. Bakı, Gənclik, 1969, səh.61

vasitələrdən biri də qəzet idi. H.Zərəbinin «Rusiyada əvvəlinci Azərbaycan qəzeti» məqaləsində oxuyuruq: «Hər kəsi çağırır-am-gəlmir, göstərirəm-görmür, deyirəm-qanmır. Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa bir qeyri əlac yoxdur. Olmaz ki, mənim sözümlü eşidənlərdən heç bir qanan olmasın. Necə ki, bir bulağın suyunun altına nə qədər bərk daş qoysan, bir neçə ildən sonra su tökülməkdən o bərk daş mürur ilə əriyib dəşilir, habelə söz də. Ələlxüsus doğru söz [...] Belə də qəzet çıxarmaqdan savayı bir qeyri əlac yoxdur»¹.

Həsənbəy Zərdabi 1875-ci ilin 22 iyulunda «Əkinçi» qəzetinin nəşrinə müvəffəq olmuş və bununla da milli Azərbaycan mətbuatının bünövrəsi qoyulmuşdur. «Əkinçi» qəzetinin 1875-ci ildə 12, 1876-cı ildə 24, 1877-ci ildə isə 20 sayı çapdan çıxmışdır.

«Əkinçi» qəzeti «Daxiliyyə», «Əkin və ziraət xəbərləri», «Məktubat», «Elm xəbərləri» və «Təzə xəbərlər» başlıqları altında 5 əsas şöbəyə bölünürdü.

Qəzetin birinci şöbəsi «Daxiliyyə» adlanırdı. H.Zərdabi qəzetin bu şöbəsi haqda yazırdı: «Əvvəlinci daxiliyyə olacaqdır, yəni qəzetin münşisinin öz tərəfindən yazılacaq şeylər olacaqdır»².

«Əkin və ziraət xəbərləri» qəzetin əsas şöbəsi idi. Bu şöbədə bağ, bostan, əkin, quşçuluq, maldarlıq, arıçılıq, ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə aid elmi məqalələr dərc olunurdu.

«Məktubat» şöbəsində müxtəlif yerlərdən «Əkinçi» qəzetinin redaksiyasına daxil olan məqalələr dərc edilirdi.

«Elm xəbərləri» şöbəsi də qəzetin maraqlı, diqqətçəkən şöbələrindən biri idi. Bu şöbədə dünyanın müxtəlif ölkələrində baş verən elmi yeniliklərdən bəhs edilirdi.

«Təzə xəbər» şöbəsi isə, adından da bəlli olduğu kimi, öz oxucularına dünya siyasətindən, bu siyasəti hər zaman maraq

obyektinə çevirən siyasi liderlərdən, elmi-texniki inkişafın yeniliklərindən, dünyada baş verən qəribə hadisələrdən «isti» məlumatlar verirdi.

«Əkinçi» nəşr olduğu ilk günlərdən Azərbaycan xalqının qabaqcıl ziyalıları: M.F.Axundzadəni, H.Zərdabini, N.Vəzirovu, Əhsənül-Qəvaidi, Ə.Goranini, Heydəri, S.Ə.Şirvanini və başqa ziyalıları bir cəbhədə birləşdirdi, bu ziyalıların söylərini xalqın iqtisadi və mənəvi inkişafı uğrunda mübarizəyə yönəltdi. Qəzet elə ilk sayından mövhumata və cəhalətə, şüursuzcasına nəsilərdən nəsilərə ötürülmüş köhnə və mənəviyyətsiz adətlərə və s. qarşı yazılmış məqalələr dərc etməyə başladı.

«Həsənbəy Zərdabi ədəbiyyat və incəsənət məsələlərini bilavasitə cəmiyyətin inkişafı ilə bağlamışdı. O, belə hesab edirdi ki, ədəbiyyat və incəsənət xalqın cəhalət yuxusundan ayılıb mariflənməsində və öz azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxmasında çox mühüm rol oynayır. Zərdabi ədəbiyyat və incəsənət məsələlərinə bu nöqteyi-nəzərdən yanaşmış, onun həyatla əlaqəsini, məzmun və formasını düzgün anlamışdır»¹.

Həsənbəy Zərdabi «Əkinçi» qəzetinin səhifələrində aşıq və xalq mahnılarına, şeir və nəğmələrə, atalar sözlərinə xüsusi olaraq toxunmuşdur. O, şifahi xalq ədəbiyyatının bir janrı olan mahnılar haqqında yazırdı: «Məlumdur ki, hər kəsin mahnıdan xoşu gəlir və bir yaxşı sövtü olan-olmayan da özü mızıldamağa durur. Bu səbəbə mahnı çərəndiyat hesab olunur isə də, çox vacibi şeydir. Ona binaən onun mənasını yaxşılandırmaq səyində düşmək lazımdır.

Hər tayfanın vətəndarlıq və millətin keçmişində olan yaman və yaxşı günlərini şərh edən mahnılar olur ki, bu mahnılar ağızdan-ağıza düşüb milləti birləşdirməyə bais olur. Amma bizim mahnılara baxan görək təəccüb eləsin ki, xudavənda, onları kim və nə üçün düzəldib. Onların çoxunun ki, avam çağırır, heç mənası olmur. Məsələn:

¹ «Həyat», 28 dekabr 1905, № 129

² «Əkinçi», 22 iyul 1875, № 1

¹ Rüstəmov İ. Həsənbəy Zərdabi. Bakı, Gənclik, 1969, səh.175

Ağacda oturub sərçə,
Niyə uzunsan, ay küçə?
Sən harda qaldın, ay beçə,
Ey yar, ey yar, ay qaragöz»¹.

«Əkinçi» səhifələrinin böyük bir qismi bilavasitə bədii ədəbiyyat, dil, incəsənət, pedaqogika, kitab, qəzet nəşri və s. haqqında yazılara həsr edilmişdir. Şeirdə «pər-puç», «batil və bihudə sözlər», mədh, həcv, «Əkinçi»yə görə şeytan əməlinə bərabər olub, «xalqı gümrəh edib», yəni yolundan azdırır. Belə «şairlər» yaxşı olurdu bu əşar əvəzinə bez toxuyub, bir növ əhli-elm və kəmal hesab oleydilər, ya pinədəzluq öyrənib bir qardaşın başmağı yırtılarda pinə edəydilər»².

Dövrünün qabaqcıl ziyalılarından biri olan Həsənbəy Zərdabi qəzet dedikdə bunları nəzərdə tuturdu: «Hər bir vilayətin qəzeti görək ol vilayətin aynası olsun, yəni ol vilayətin sakinləri elədiyi işlər, onlara lazım olan şeylər, xülasə, onların hər bir dərdi və xahişi ol qəzetdə çap olunsun ki, ol qəzetə baxan xalqı aynada görün kimi görsün. Əlbəttə, qəzetin belə ayna kimi olmağı xalq ilədir, yəni hər kəs görək öz dərini və xahişini qəzetlərdə bəyan etsin ki, onların barəsində işdən xəbərdar olanlar mübahisə etməkliliklə onların yaxşı-yamanlığını aşkar etsinlər, ta ki, o işi görən onun yaxşı, ya yamanlığından aqah olub sonra pəşmanlıq çəkməsin.

Pəs hər bir qəzetin ümdə mətləbi mübahisədir və əgər bizim dünyadan və elmdən xəbərdar olanlarımız «Əkinçi» qəzetində yazılan mətləblər barəsində mübahisə başlasalar, çox sağ oluruq. Amma çifayda, qəbiristanlıqdan səs gəlməyən kimi bizim xalqdan bir səda gəlmir. Qəzeti oxuyanlar ol mətləblərə cavab yazmırlar»³.

Həsənbəy Zərdabi «Əkinçi» qəzeti vasitəsilə Azərbaycan xalqının gözünü açmaq, onu avamlıq yuxusundan xilas etmək, öz qələmi ilə cəmiyyətin çürüklüyünü hamıya bəyan etmək istəyirdi. O hesab edirdi ki, qəzet kimi vacib bir orqan olmadan mütləq ideyaları xalqa təbliğ etmək mümkün deyildir. Xalqın öz milli mətbuatına göstərdiyi biganə münasibət H.Zərdabini çox narahat edirdi. O, yazırdı: «Altı ay yoxdur ki, bizim «Əkinçi» qəzeti çap olunur, amma ingilisin paytaxtı London şəhərində onun çap olunmağı məlumdur. Oradan bir kitabın bir fəslinin türk dilində olan tərcüməsini bizə göndərirlər ki, onun qələtinə düzəldək. Əlhəq bu çox ziyadə gözüaçıqlıq istər. London şəhərində bir neçə yüz qəzet çap olunur. Onunla belə kişilər dünyanın ucunda bizim qəzet kimi bir kiçik qəzet çap olunmağını eşidib istəyirlər ondan da nəfərdar olsunlar, amma bizim adamın çoxu nə ki, bu çağadək bizim qəzeti oxumayıblar, bəlkə bəzi kəslər onun bina olunmağının xəbərini də eşitməyiblər. Hətta elə adam var ki, qəzet pulu verib onu almaq istəmir»¹.

Həsənbəy Zərdabi «Əkinçi»nin səhifələrində yalnız öz əməl və ideya həmfikirlərinə deyil, əleyhdarlarına da məqalə dərc etmək imkanı yaradırdı. Həsənbəyə əks mövqedə duranlar isə yaradılan şəraitdən məharətlə istifadə edirdilər.

«Əkinçi»də bu səpkili yazılarla çıxış edənlərdən biri də Hədiyül-Müzəllin Qarabaği olmuşdur. F.Köçərili «Azərbaycan ədəbiyyatı» əsərində yazmışdır: «Beyti-xamuşan» üzvlərinin müqəddirlərindən birisi də Rzaqulu bəy oğlu Həsən bəy idi ki, «Həsən Qara» və «Hadı» təxəllüsü ilə məşhur idi. Onun türk və fars əsarü qəzəliyyəti çoxdur... Bəzi rəvayətə görə bu Həsən Qara haman Hədiyül-Müzəllindir ki, «Əkinçi» qəzetinin banisi Həsənbəy Məlikov və «Əkinçi»nin müqəddir mühərrirlərindən Əhsənül-Qəvaid cənabları aşura günü baş çapmağın qəbahətini və şəriəti-qərraya ziddü bərəks olmasını yazdıqları üçün Həsənbəyi həcv etmişdi»².

¹ «Əkinçi», 1 sentyabr 1877, № 18

² «Əkinçi», 15 mart 1876, № 5

³ «Əkinçi», 18 dekabr 1876, № 11

¹ «Əkinçi», 1 yanvar 1876, № 12

² Köçərili F. Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, II c., Bakı, Elm, 1981, s.135

«Əkinçi»nin 12 may 1877-ci ildə çap olunmuş 10-cu sayında S.Ə.Şirvaninin Hadiyül-Müzillin Qarabağıya ünvanladığı tənqidi şeiri dərc edilmişdir:

«Ey olan hadiyi-ərbabi-zələlət Hadi,
Ey Muzillini edən həqqə hidayət Hadi.
Eylədin sən ki, bu mehdiliyə adət, Hadi,
Elə bəs aləmə təbliği-risələt, Hadi!

...«Əhsənül-Qaidənin sahibi, yaxud özü bəg,
Yazmış idi nə rəva xəlq olur ağköynək?
Sən, oba aşrı, əzizim, nəyə lazım hürmək,
Nə üçün eylədin izhari-ədavət, Hadi?!

İnşaallah saba-birgün yetişir mahi-əza,
Gey kəfən, yar başuvi, tək yaşuvi, bağla qəra.
Səni meydanda görən kimsə desin: namuxuda,
Eyləyibdir genə aləmdə qiyamət Hadi!»

Seyid Əzim Şirvani Hadiyül-Müzillin Qarabağını pis hərəkətlərinə görə tənqid etmiş, şeirlə töhmətləndirmişdir. Hadiyül-Müzillin isə «Əkinçi»nin 9 iyun 1877-ci ildə nəşr edilmiş 12-ci sayında S.Ə.Şirvaniyə şeirlə cavab vermişdir:

«Ey bizi həcv qılan şairi dövrani-Əzim,
Seyyidü-sərvəri sərdari-süxəndani-Əzim.
Dəhri-gülzari ara bülbülü-xoşxani-Əzim,
Əzizim, iki gözüm, cəddinə qurban, Əzim!

Şənin üzmadı əgər biz deyilik əzmi-rəməim,
Abi-heyvan degisən biz dəxi gəssaq həməim.
Seyyidin təbi kərəmətli olur, nəfsi səlim,
Nə rəvadır deyəsən, hərzəvü-hədyan, Əzim?

Sən əgər ali-əlisen, hanı qeyrət, de görüm,
Haşimisen, qüreyssisen, hanı qeyrət, de görüm.
Allah, Allah, nədi bir boylə qəsavət, de görüm,
Sakit ol, sammit otur, sən demə biman, Əzim!»

F. Köçərli «Azərbaycan ədəbiyyatı» əsərində Hadiyül-Müzillinin S.Ə.Şirvaniyə şeir vasitəsilə verdiyi cavaba münasibətini bildirərək yazmışdır: «Hadiyül-Müzillinin Hacı Seyid Əzime verdiyi ədəbiyyata cavabından aşkarən görünür ki, Şirvan şairinin Qarabağda artıq hörmət ehtiramı var imiş və Qarabağ sair-ləri ol cənabi özlərinə fünuni-şeyrdə ustadi-mahir və mürşidikamil mənşələsində tutarlarmış. Hadinin cavabı onun özünün dəxi sahibi-təbi-səlim olmasını göstərir.

«Əkinçi»nin 1294-cü (miladi tarixi ilə 1877-ci il-L.İ.) sənə-sində çap olunan 9-cu nömrəsindən belə məlum olur ki, Hadi sabiqdə Həsən bəyin zəmmində yazdığı həcv-manənd şeirlərin-dən bir növ peşman olub, mühərrir əfəndidən üzrxahlıq eləyir...

Bu başlıqdan sonra Hadinin nəzm və nəsr ilə yazılmış bəzi aşarı-qələmiyyəsi «Əkinçi»nin səhifələrində görünür¹.

Həsənbəy Zərdabi özünə və «Əkinçi»nin digər yaradıcı simalarına ünvanlanmış həcvləri, kobud məqalələri olduğu kimi çap etdirməklə mürtəcə qüvvələrin mənəvi cəhətdən nə qədər puç olmalarını bir daha sübut etmiş olurdu. Bəzən həcvlər mərifətdən son dərəcə kənar olduğu üçün onları «Əkinçi»nin səhifələrində dərc etmək mümkün olmurdu.

Həsənbəy Zərdabi ömrünün sonuna qədər maarifçi fəaliyyətini dayandırmamış, gənclərdə əməyə, vətəna qarşı sevgi yaradan məqalələr qələmə almışdır.

İlk Azərbaycan qəzetinin banisi Həsənbəy Zərdabi 1907-ci il noyabrın 28-də vəfat etmişdir. O zaman çox gənc olan görkəmli ədibimiz Abdulla Şaiq H. Zərdabının ölümündən çox kədərlənmiş və öz hisslərini «Alim, mütəfəkkir Həsənbəy Zərdabi» adlı şeirində əks etdirmişdir:

¹ Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, II c., Bakı, Elm, 1981, səh.139

«Bu sənmişən, ey dahi, o təbat qucağında?
Sönmüşmü həyatın belə məsullu çağında?
Ey şanlı «Əkinçi!», sən idin gəncliyə rəhbər!
Aldı səni bizdən ölüm, ey nur saçan ülkər!
Ey adli, şərəfətli, fədakar, böyük insan,
Aləmlərə sığmaz vətənə etdiyən ehsan...
Bar verməkdir bəslədiyən dadlı diləklər.
Almış sənin ətrafını, bax, canlı çiçəklər.
Həsrət gözünü aç bir an, ey şanlı mücahid,
Minlərcə bu məktəbli cavanlar buna şahid:
Yordu o zəif cismini zəhmət və məşəqqət,
Doğma vətənin qoynuna gir, ol daha rahat.
Gəlmiş hamı qəlbində kədər son görüşə, bax!
Mümkünmü səni ey böyük insan, de, unutmaq!»

M.F.AXUNDZADƏ ƏNƏNƏLƏRİ VƏ «ƏKİNÇİ» QƏZETİ

«Əkinçi» qəzetində ««Vəkili»-namələri-millət» imzası ilə Azərbaycanın görkəmli yazıçı-filosofu **Mirzə Fətəli Axundzadənin** də 2 məqalə-məktubu çap olunmuşdur. «Azərbaycan realist ədəbiyyatının banisi, böyük dramaturq və materialist mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovla (1812-1878) ilk Azərbaycan ictimai-siyasi qəzeti «Əkinçi»nin yaradıcısı Həsənbəy Zərdəbinin (1838-1907) qiyabi dostluğu və əməkdaşlığı Azərbaycan mədəniyyəti tarixinin maraqlı və ibrətətamiz səhifələrindəndir»¹.

M.F.Axundzadə H.Zərdəbiyə yazdığı bir məktubda qəzetin gələcək fəaliyyəti ilə əlaqədar ona gözəl məsləhətlər verir və qeyd edir ki, qəzet, eyni zamanda, Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparmalı, hadisələri aydın və sadə dildə şərh etməlidir. M.F.Axundzadə daha sonra tövsiyə edir ki, əsas danışdığı dili olaraq qəzetdə onun komediyalarının dili qəbul edilsin. M.F.Axundzadə 21 aprel 1875-ci il tarixdə Həsənbəy Zərdəbiyə ünvanladığı məktubunda yazır: «Qəzetinizin şriftindən mən fəvqəladə razıyam. Ancaq sizin azərbaycanca məktubları hazırlayan mühərrirdən çox narazıyam. O, Azərbaycan dilini bilmir. Buna görə də kiçik bir elanda bir çox bağışlanmaz səhvlərə yol vermişdir. Həmin bu mühərriri ərəb qrammatikasını bilən, fars və türk dillərinə bələd olan başqa bir savadlı adamla əvəz etmək lazımdır. Sizin qəzetinizin əsas məziyyətlərindən biri ifadənin gözəlliyi, ibarələrin zərifliyi və aydınlığı, orfoqrafiyanın düzgünlüyü olmalıdır. Çünki sizin qəzetiniz başqa məsələlərlə yanaşı, Azərbaycan yazısını düzgün olmayan ifadələrdən təmizləməyə çalışmalı, bu dildə yazan bütün adamlar üçün nümunə olmalıdır»².

¹ Əziz Şərif. Tapıntılar. Bakı, Yazıçı, 1987, səh.36

² Axundov M.F. Əsərləri, 3 cildə, III c., Bakı, Elm, 1988, səh.243

M.F.Axundovla H.Zərdabinin qarşılıqlı münasibəti, dostluğu və əməkdaşlığı haqqındakı təsəvvürləri daha da dəqiqləşdirmək üçün «Əkinçi» qəzetinin 18 yanvar 1877-ci il tarixli 2-ci sayına nəzər salaq. Qəzetin bu sayında M.Fətəli yazır: «Bizim əzizimiz və gözümüzün işığı Həsənbəy, sən hər qəzetində biz müsəlman tayfasına elmin fəzilətini və səmərətini zikr edib bizə hey təklif edirsən: elm öyrənin, elm öyrənin... Bizə de görək elmi haradan öyrənək və kimdən öyrənək və hansı dildə öyrənək? [...] müəllimləri haradan alağ? Türkü və farsı və ərəbi dillərində elm bilən müəllimlər yoxdur və bu dillərdə elm kitabları yoxdur, pəs necə edək?»¹

1876-cı ilin yanvarında «Kavkaz» qəzetinin 5-ci sayında «Əkinçi» qəzeti haqqında imzasız bir məqalə dərc olunmuşdur. Məqalənin yuxarı hissəsində isə «Əkinçi» qəzetinin ərəb əlifbası ilə klışesi verilmişdir. Bu məqalənin M.F.Axundzadənin qələminə məxsus olması faktını Azərbaycanın görkəmli ədəbi Simalarından biri olan Əziz Şərif «Literaturniy Azerbaydcan» jurnalının 1970-ci ildə nəşr olunmuş 8-ci sayında «Mirzə Fətəli Axundov və Həsənbəy Zərdabi» adlı məqaləsində elmi dəqiqliklə sübuta yetirmişdir.

«Kavkaz» qəzetində dərc olunmuş və sonralar M.F.Axundzadənin 1987-ci ildə rus dilində nəşr edilmiş təkildliyinə daxil edilmiş bu məqalə xalis məlumat səciyyəsi daşıyır. Məqalə «Əkinçi» qəzetinin formasının və xarici görkəminin ətraflı təsviri ilə bərabər, onun ayrı-ayrı bölmələrinin məzmununu izah edir.

M.F.Axundzadə icmal xarakterli bu yazısında maarif, dil və s. problemlərə də toxunmuş, «xüsusilə, bu vaxta kimi ya Qurandan başqa heç nə oxumayan, ya da Leyli-Məcnun («Romeo və Cülyetta» kimi) şeirləri ilə, bir də Molla, ya Xoca Nəsrəddin həzircavablığı və lətifələri ilə məzələnən» müsəlman əhalisi üçün qəzetin faydasını xüsusi qeyd etmişdir. Qəzetin dili məsələsinə toxunarkən, onun Qafqaz müsəlmanları üçün anlaşılmayacağı-

na təəssüflənən M.F.Axundzadə xalq dilində, danışq dilində yazdığı redaksiyaya məsləhət görmüşdür.

M.F.Axundzadənin qələmə aldığı bu məqalədə «Əkinçi» qəzetini geniş oxucu kütləsi üçün daha anlaşqılı etmək məqsədinə yönəldilmiş başqa qiymətli məsləhətlər də vardır. Məqalə müəllifi durğu işarələri, nömrələnməni mötərizəyə alma və s. kimi nisbətən kiçik məsələlərdən də yan keçməmişdir. O, yazı tərzində və çap prosesindəki yenilikləri isə alqışlamışdır.

Qüdrətli ədəbimiz M.F.Axundzadə məqaləsini bu fikirlərlə bitirmişdir: «Bizdə, Qafqazda müsəlman dilində ilk qəzetin redaktoru və banisinə eşq olsun, göründüyü kimi, o, (yəni H.Zərdabi-L.İ.), qəzet işi ilə böyük məhəbbətlə məşğul olur, hərçənd qəzetin nəşrində vahid və yeganə işçidir, redaktor da özüdür, təsisçi də özüdür, mürəttib də özüdür».

İncələdiyimiz faktik məlumatlar bir daha sübut edir ki, M.F.Axundzadə nəinki H.Zərdabinin sələfi və müəllimi, eyni zamanda onun müasiri və həmfikiri olmuşdur.

Qələmə aldığı maarifpərvər, ibrətamiz, düşündürücü şeirləri ilə «Əkinçi» qəzetini daha da oxunaqlı edən qələm sahiblərindən biri də **S.Ə.Şirvani** (1835-1888) olmuşdur.

Seyid Əzim 1835-ci il iyul ayının 10-da Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. 7 yaşında ikən atası Seyid Məhəmməd vəfat etmiş və o, anası ilə birlikdə Dağıstanın Yaqsay kəndində yaşayan ana babası Molla Hüseynin yanına getmişdir. İlk təhsilini də burada almış, ərəb, fars dillərini, Dağıstan dillərindən bir neçəsini öyrənmişdir. 1853-cü ildə Şamaxıya qayıdan Seyid Əzim 1855-ci ildə Bağdada getmiş, bir müddət burada, sonra isə Şamda dini təhsil almışdır. İkinci dəfə Şərq ölkələrinə gedən Seyid Əzim Misirdə olmuşdur. Onun 1869-1870-ci illərdə Şamaxıda açdığı Üsuli-cədid məktəbində M.Ə.Sabir və S.M.Qənizadə də təhsil almışdılar.

«1875-ci ildə Bakıda Həsənbəy Zərdabinin redaktorluğu altında «Əkinçi» qəzetinin nəşrə başlaması Seyid Əzimin bir vətəndaş kimi hərtərəfli parlamasına, yaradıcılığının dərin ictimai məzmun, satirik kəskinlik kəsb etməsinə, ədəbi mövqeyinin

¹ «Əkinçi», 18 yanvar 1877, № 2

qəti surətdə müəyyənləşməsinə, bax ıarının aydınlaşıb büllurlaşmasına imkan yaradır»¹.

S.Ə.Şirvaninin həyatının müəyyən zaman kəsiyindəki dövrünün onun H.Zərdabi ilə dostluğu təşkil edir. Bu iki şəxsiyyəti yeni mədəniyyət uğrunda mübarizədə həmrəy fikirləri birləşdirirdi. Seyid Əzim Şirvani Həsənbəy Zərdabiyə göndərdiyi bir məktubunda üzərində işlədiyi «Rəbiül-ətfal» kitabındakı şeirlərlə «Əkinçi»dəki məqalələr arasındakı mövzu yaxınlığına toxunaraq yazırdı: «...Oz türki lisanımızda çox asan ibarətlərlə bir türki kitab nəzm etmişəm. Haman kitabdən bu bir neçə əşar ki, bundan sonra yazılacaq, yazıb xidmətünüzə irsal elədim ki, çap edəsiz ki, Sizin qəzetin məzmununda olan mətləblərə münasibdir»².

S.Ə.Şirvani «Əkinçi» qəzetinə və onun yaradıcısı H.Zərdabiyə ayrıca şeir həsr etmişdir. Bu şeir «Əkinçi»nin 1875-ci ildə nəşr olunmuş 6-cı sayında dərc olunmuşdur:

Həzaran, şükür kim, bir şəxsi-aliqədr hümmətdən
Qəzet bünyadına Rusiyədə izn aldı dövlətdən.
Məlikzadə Həsən bəy arifi-dünya Zərdabi
Götürdün əhli-islamı bu gün xaki-məzəllətdən.
Zəbani-türki ilə aqah eylər əhli-Qafqazı
Gəhi tazə xəbərlərdən, gah asari-hökumətdən.

Olub sövdagəri-xeyr ol mükərrəm əhli-islamı
Xəbərdar eylədi hər nəfəü hər kəsbü ticarətdən.
Nəsimi-sübhtək feyzi olub bu aləmə şəri
Oyatdı lütf əliylə qəflət əhlin xabi-qəflətdən.
Bu iznə razılıq vacibdir əlhəq əhli-islamə
Ki, verdi imperaturi-cəhanpərvər ədalətdən.
Dəxi ol izn alan şəxsən bizə vacibdir ikramı

¹ Şirvani S.Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Maarif, 1990, səh.9

² Şirvani S.Ə. Əsərləri, 2 cildə, II c., Bakı, 1950, səh.127

Ki, oldu xeyirxahi-əhli-Qafqazın nəcabətdən.
Görüb ol kari-xeyri bu duanı eylədi Seyid
Dedi əhli Şəmaxi cümləsi amin sədaqətdən.
İlahi padşahi-Rusun eylə dövlətin əfzun
Məlikzadə Həsən bəyin ömrünü hifz eylə əfətdən.

Göründüyü kimi, S.Ə.Şirvani bu təbrik şeirində H.Zərdabinin «Əkinçi» qəzetinin vasitəsilə doğma vətəninə, xalqına göstərdiyi tarixi xidməti və bu işdə çəkdiyi böyük əziyyəti yüksək qiymətləndirmişdir.

1877-ci il Rusiya-Türkiyə müharibəsi zamanı çar üsul-idarəsi «Əkinçi» qəzetinə müharibə barəsində hər hansı bir məlumat verməyi qadağan etmişdi. Bu səbəbdən də oxuculardan bir çoxu qəzetlə əlaqəni kəsmişdi. H.Zərdabi mövcud vəziyyəti o zaman «Əkinçi» səhifələrində bu şəkildə izah etmişdi: «Neçə həftədir bizim üçün məktubat göndərən yoxdur. Müştərilərimizin bəzinin yolu bağlanıb, bəzinin sakit olduğu yeri dəyişildiyinə və qeyri-səbəbə ona qəzet yetişmir. Bəzi cəng xəbəri yazmadığımızıza bizdən inciyib qəzet istəmir. Xülasə, bu halda «Əkinçi»nin işi çox pərişandır»¹.

«Əkinçi»nin belə ağır bir vaxtında Seyid Əzim Şirvani ««Əkinçi» qəzetinə yardım üçün» adlı şeirini yazdı:

«...Gərçi hər dildə var qəzetlər çox,
Bizə ondan və leyk faidə yox.
Bilmirik rus, ya firang dili,
Hər dilin rəmzini öz əhli bili.
Bizdə yox rus, həm firəng savad,
Olmuşuq türki, farsiyə mötad.
Onu da hiç bilmirik kamil,
Əksəri-xəlv əvamdır, cahil.
Pəs «Əkinçi» bizə münasibdir,
Qiyəti yaxşı, mali-kasibdir.

¹ «Əkinçi», 26 may 1877, № 11

Pəs «Əkinçi» cəlalımızdı t. am,
Baisi-ibtihalımızdı bizim.
Səy edin, ey güruhi-niksifat,
Etməsin ta bizim «Əkinçi» vəfat.

Sonra göydən əgər yenə İsa,
Edə bilməz o mürdəni əhya.
Ey «Əkinçi» xirid edən kəslər,
Verməsə cəngdən «Əkinçi» xəbər,
Qəzətə tərkən etməyin zinhar,
Nə gərəkdir bizə o nəqlü güzar?
Qadağandır o növ söhbətlər,
Eşidin pəndlər, nəsihətlər.
Biz gərək səy edək məişət üçün,
Sənəti kəsb üçün, ziraət üçün¹.

XIX əsrin 70-ci illərindən etibarən Qafqazın bir çox yerlərində, həmçinin Şamaxı məktəblərində də Azərbaycan, fars və ərəb dilləri ilə bəhəm rus dili də tədris olunmağa başlanır. Mədəni inkişafı, dillərə yiyələnməni heç cürə qəbul etmək istəməyən mürtəcə qüvvələr belə məktəblərin ələhinə çıxırlar. Lakin Seyid Əzim Şirvani bu mənfə qüvvələrin hədələrindən qorxmur, hətta oğlunu da yeni açılmış məktəbə qoyur. S.Ə.Şirvaninin XIX əsrin 70-ci illərində oğluna həsr etdiyi «Cəfər, ey qönçeyi-gülüstanim!» mətləli şeiri «Əkinçi» qəzetinin 1876-cı ildə nəşr edilmiş 11-ci sayına daxil edilmişdir. Bununla əlaqədar bir incə məqamı qeyd etməyi vacib bilirik. Belə ki, S.Ə.Şirvaninin «Cəfər, ey qönçeyi - gülüstanim!» mətləli şeirinin «Əkinçi» qəzetində nəşr olunmuş variantı ilə şairin «Seçilmiş əsərləri»nə daxil edilmiş variantı arasında, özü də bir neçə yerdə fərqlər vardır. Məs., «Əkinçi»dəki variantda oxuyuruq:

«Ey gözüm, hər lisanə ol rağib,
Xassə kim, rusidir bizə vacib».

Şeirin bu hissəsi «Seçilmiş əsərlər»də bu şəkildədir:

«Ey oğul, hər lisanə ol rağib,
Xassə ol rus elminə talib»¹.

Digər bir fərqli məqama diqqət yetirək. «Əkinçi»də oxuyuruq:

«Nə ərəbdir xuda, nə rumü nə zəng,
Nə həbəşdir, nə rusü türkü firəng».

Şeirin bu hissəsi «Seçilmiş əsərlər»də aşağıdakı şəkildədir:

«Nə ərəbdir xuda, nə rum, nə zəng,
Nə həbəşdir, nə zəngbarü firəng»².

H.Zərdabi S.Ə.Şirvaninin «Əkinçi»dəki fəaliyyətini çox yüksək qiymətləndirmişdir. O, 1906-cı ildə «Həyat» qəzetinin 6-cı sayında çap etdirdiyi «Bizim nəğmələrimiz» adlı məqaləsində Azərbaycan şeirinin inkişafından bəhs edərkən göstərirdi ki, vaxtilə «Əkinçi» qəzetinin ən fəal iştirakçılarından olan Seyid Əzim qəzetin çağırışına səs verib bir çox maarifpərvər şeirlər yazmış, poeziyanı zənginləşdirmişdir.

Ədəbi mübarizələr, fikir ixtilafları Seyid Əzim Şirvanini «Əkinçi» səhifələrində ideya döyüşçüsünə çevirdi. Bunun nəticəsində XIX əsrin 70-ci illərində S.Ə.Şirvaninin şəxsində Azərbaycan maarifçi realist şeir məktəbi formalaşdı.

«Əkinçi» qəzetinin səhifələrində imzasına rast gəlinən görkəmli ədiblərimizdən biri də **Nəcəf bəy Vəzirov**dur.

¹ «Əkinçi», 23 iyun 1877, № 13

¹ Şirvani S.Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Maarif, 1990, səh.34

² Yenə orada, səh.35

Nəcəf bəy Vəzirov 1854-cü ildə Şuşa şəhərində anadan olmuş, ilk təhsilini buradakı dini məktəbdə almışdır. O, 1868-ci ildə Bakıya gələrək, realni gimnaziyanın ikinci sinfinə daxil olmuşdur.

1874-cü ilin avqustunda N.Vəzirov imtahan verərək Moskvadakı Petrovski-Razumovski Kənd Təsərrüfatı və Meşəçilik Akademiyasına daxil olmuşdur. Akademiyada təhsil aldığı müddətdə yazıçı «İmdadiyyə» adlı gizli cəmiyyət yaratmışdır. Təşkilatın məqsədi azərbaycanlı tələbələrini bir araya toplayıb, elmi, savadı yaymaqla cəhalətə və nadanlığa qarşı mübarizə aparmaq idi.

N.Vəzirov H.Zərdabi ilə hələ Bakıda realni gimnaziyada oxuyarkən tanış olmuşdu. Gimnaziya tələbəsi ikən «Əti sənin, sümüyü mənim», «Qaragünlü» kimi ilk əsərlərini qələmə alan N.Vəzirov Moskvada-Akademiyada təhsil alarkən Bakıda nəşrə başlayan «Əkinçi» qəzetinin redaksiyası ilə əlaqə saxlayır, onun ünvanına «Nəcəf Vəzirzadə», «Nəcəf», «N.V.», «Harayçı qardaş» imzaları ilə məktublar, məqalələr göndərir.

N.Vəzirov «Əkinçi» qəzetində dərc etdirdiyi məqalələrin köməyi ilə ata-anaları, müəllimləri uşağı tərbiyə etmək məsələsində sivil yola dəvət edirdi: «Uşağın bədəni mum kimi bir şeydir, uşaqlıqda ona hər nə surət verilsə, o surət onda baqə olacaq, yəni məktəbxana insanın insan olmağına baidir. Belə də bizim məktəbxanalara baxan gərək bizi adam hesab eləməsin. Biçarə uşağı gətirib mollaya verəndə əvvəl zaman molla onu bir böyük şagirdə tapşırır ki, ona ustad deyirlər. Ustad onu öyrədir: əlifdən beyətən, yüyürdüm evətən... Xülasə, bir neçə günün müddətində onu özü kimi edir. Məktəbdə mollanın falaqqası və çubuğu, ustadın və qeyri şagirdlərin qapazı, evdə ata və ananın yumruq, silləsi və onların hamısının bəd əməli biçarə uşağı bir az zamanda ögrü, yalançı və hər bədbihesablıqdan xəbərdar edir»¹.

Müəllimlik vəzifəsinin məsuliyyətini dərindən dərk edən N.Vəzirov məqaləsində bu sənət sahiblərini də diqqətdən kənardə qoymamışdır: «Bizim müəllim uşaq üçün cəlladdır. Uşağı

döyməyə, papiros çəkməyə adət edən tək adət edib deyir: uşaq döyülməyə oxumaz. Guya ol biçarə eşşəkdir ki, bizləməsən yeriməz. Ata və ana uşağı ona tapşıranda deyir: oti sonin, sümüyü mənim. Döy ki, adam olsun və dəxi bunu fikir etmir ki, belə döyülməkdən özü bu günə qalib və belə vay günə onun övladı həm qalacaq»¹.

«Bizim zamanə tərəqqi zamanıdır və tərəqqi etməyən tayfa günü-gündən tənəzzül edib axırda puç olacaq» deyən N.Vəzirov xalqın daha çox oxuduğu, lakin «zindəganlıq cəngində» qələbə çalmağa yardım göstərməyən kitabları müasir mündəricəli əsərlərlə əvəz etməyi tələb edirdi: «Bizim məktəbxanada oxunan «Leyli-Məcnun», Hafiz və qeyri uşaq kitabı deyil. Onları ki, böyük oxuyanda şura gəlir, uşaq başına nə kül töksün, onları oxuyub eşqbaz, cürəkeş olmasın və bir də bizi oxudanda məhz oxuyub-yazmağı öyrədirdilər və dəxi səy edən yoxdur ki, bir xeyri olan şey də öyrətsin. Məsələn, Məcnun elədiyi qələti oxudunca elmi-coğrafiya kitabı oxusaq, həm yazıb-oxumağı öyrənək, həm dünyə üzündə olan vilayətlərdən xəbərdar olarıq»².

N.Vəzirov mənasız qəzəllər, həcvlər, mədhiyələr yazan şairlərin fəaliyyətini yanlış ədəbi yol hesab edirdi. O, Mirzə Mehdi və M.Ə. Növrəsin mənasız və təhqir dolu yazılarını oxuduqdan sonra qəzəbini boğa bilmir və «Əkinçi»də yazırdı: «Bu həcvlərin barəsində artıq danışmağı özümüzə eyib hesab edir, zikr olan cənablara ərz edirik ki, siz çəkən zəhmət nahat zəhmətdir. Ondən nə bizə və nə bizim övladımıza bir nəf yoxdur. Belə zəhməti öz millətimizin yolunda çəkin ki, elmi yoxdur, elm tapmaq ona müşküldür»³.

Beləliklə, N.Vəzirov hələ Petrovski-Razumovski Kənd Təsərrüfatı və Meşəçilik Akademiyasının tələbəsi ikən «Əkinçi» qəzetinin müxbiri və fəal iştirakçısı olmuşdur. «O, qəzetin əsas məqsəd və qayəsini, eləcə də ədəbiyyat və sənətdə realizm prin-

¹ «Əkinçi», 6 noyabr 1876, № 21

² Yəni orada

³ «Əkinçi», 22 dekabr 1876, № 24

¹ «Əkinçi», 6 noyabr 1876, № 21

siplərini müdafiə etmiş, köhnəlmiş, axtı keçmiş ənənələrə və vərdislərə qarşı qabaqcıl, açıq fikirli bir gənc ehtirası ilə, xalqını sevən bir vətənpərvər kimi qələm mübarizəsi aparmışdır»¹.

«Əkinçi» qəzetinin «Mətbuat» şöbəsində çap olunan məqalələrin əsas müəllifi yazılarını «Əhsənül-Qəvaid» imzası ilə qələmə alan, əslİ Gəncədən olan Hacı Məhəmmədsadiq olmuşdur. «Əkinçi»də Əhsənül-Qəvaidin dini xürufat yayanlara qarşı kəskin tənqidi məqalələri çap olunurdu. O, xalq kütlələrini müasir elmləri öyrənməyə səsləyən məqalələrin də müəllifi idi.

Əhsənül-Qəvaidin məhərrəmlik təziyəsində baş yarmaq əleyhinə yazdığı tənqidi məqalələr o dövrdəki yerli maarifçilərin dünyagörüşünü özündə əks etdirirdi. O, bu səpkili məqalələrində kapitan Sultanov kimi irticaçıların əleyhinə çıxır, avam, savadsız xalqı məhərrəmlik təziyədarlığından çəkəndirməyə çalışırdı.

«Əkinçi» XIX əsrin 70-ci illərindəki Azərbaycan həyatını özündə dəqiqliklə əks etdirən aynaya çevrilmişdi. Başda Həsənbəy Zərdabi olmaqla bütün yaradıcı kollektiv «Əkinçi»nin məhz belə bir aynaya çevrilməsi üçün əlindən gələni əsirgəməirdi. Bu zəhmətkeş kollektivin fəal üzvlərindən olan Əhsənül-Qəvaid «Əkinçi»nin 1877-ci ilin 31 martında nəşr edilmiş 7-ci sayında yazırdı: ««Əkinçi» bir nasehi-müşfiqdır ki, deyir, qardaş, hünəriyyat və kəmalət toxumu əkin ki, izzəti-dövlət səməərə götürəsiniz. «Əkinçi» bir vaizdir ki, bizi əbdandarlıq elmlərinə vəz və təhrik edir. «Əkinçi» bir aynadır ki, bizə zillət və mışkənət eyiblərin nüməyan edir. «Əkinçi» bir təbibdir ki, istəyir ki, bir pəndiyat və nəsayihin acı davaları ilə nadanlıq ixlatın bizdən dəf etsin və elmin şəhd və məcunilə bizim məcazımızı qüvvətləndirsin. «Əkinçi» bir əzaxandır ki, bizim hal və malımıza əza tutub ki, biz bəlkə bir çarə edək ki, bizdən sonra gələnlər nadanlıq mərazinə düşər olmayalar».

Bu qiymətli sətirlərin müəllifinin-«Əhsənül-Qəvaid» təxəllüsü Hacı Məhəmmədsadiqın «Əkinçi»də dərc olunan məqalələrindən

görünür ki, o, fars, ərəb dillərini bilməmiş, Şərqi poeziyasının və İslam dininin əsaslarına dərinlən bələd olmuşdur. Təəssüf ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyində bu istedadlı qələm sahibi haqqında olan məlumatlar istənilən tutumda və səviyyədə deyil.

«Əkinçi» qəzetinin çox səviyyəli şəkildə tərtib olunan «Elm xəbərləri» şöbəsində faktik materiallara əsaslanaraq yazılan məqalə və xəbərlərin bir çoxu Əsgər Ağa Adıgözəlzadə Goraniyə (1857-1910) məxsus olmuşdur.

Ədəbi təxəllüsü Gorani olan Əsgər ağa Haqverdi ağa oğlu Adıgözəlzadə 1857-ci ildə Yelizavetpol (indiki Gəncə şəhəri-L.İ.) qəzasının Goran kəndində anadan olmuşdur. Əsgər ağa ibtidai təhsilini Gəncədə-üç sinifli rus məktəbində almışdır. Orta təhsilini isə Bakıda, Nəcəf bəy Vəzirova bir yerdə, H.Zərdabinin müəllimlik etdiyi realni gimnaziyada almış və oranı qızıl medalla bitirmişdir.

1873-cü ildə realni gimnaziyanın yuxarı sinif şagirdləri-Əsgər ağa Gorani, Nəcəf bəy Vəzirov və başqaları Həsənbəy Zərdabinin rəhbərliyi ilə M.F.Axundzadənin «Hacı Qara» komediyasını doğma Azərbaycan dilində tamaşaya qoydular.

Ə.Goraninin həyatı ilə bağlı bəzi məqamları işıqlandırmaq üçün N.Vəzirovun 1913-cü ildə Bakıda nəşr edilmiş tərcümeyi-halına nəzər salmaq zərurətindəyik: «40 il bundan əqdəm 1873-cü ildə 6-cı klasda oxuduğum halda birinci dəfə olaraq rus teatrına getdim. Bu gecə mənə nəhayət dərəcədə təsir elədi. Onun necə bir şey olduğunu başa düşdüm. Sabahı günü gimnaziya müəllimim Həsən bəy Məlikov cənablarına müraciət edərək sordum ki, aya, bizim dilimizdə teatr əsərləri və ya məzhəkələri və ya faciələri varmı? Mumileyh Məlikov mərhum Mirzə Fətəli Axundovun «Hacı Qara» komediyasını tapdı. Bu komediyanı pansionda olan müsəlman şagirdlər ilə bir yerdə oynamaq üçün hazırlaşmağa başladım. Hər gün nahardan sonra pansionun nahar otağında hazırlaşırıdım. Bizim hazırlaşmamıza Həsən bəy Məlikov cənabları tamaşa edirdi. Amma şagirdləri mən hazırlayırdım. Hacı Qara rolunu sabiq Gəncə şəhəri qlavası

¹ Məmmədov K. Nəcəf bəy Vəzirov. Bakı, Azərnaşr, 1995, səh.25

mərhum Əsgər bəy Adıgözəlov Gorani oynayırdı. Mən isə arvad rolunu götürdüm»¹.

1874-cü ildə Əsgər ağa Gorani təhsilini davam etdirmək üçün Peterburqa, sonra isə Moskvaya gedir. Ciddi sənə nəticəsində Moskvadakı Petrovski-Razumovski kənd Təsərrüfatı və Meşəçilik Akademiyasına daxil olur. O, burada da N.Vəzirova birlikdə oxuyur.

N.Vəzirov 27 noyabr 1876-cı il tarixli məktubunda H.Zərdabiyyə yazırdı: «Biz (Ə.Gorani və N.Vəzirov-L.İ.) burada, yaxşı desək, lap rahiblər kimi yaşayırıq. Heç bir həyat, heç bir hərəkət yoxdur. Əlavə olaraq saxta, soyuq lap əhdimizi kəsib. Əsgər revmatizmdən şikayətlənir. Elə mən özüm də ondan əzab çəkirəm... Yeməklər pis, otağımız nəmdir. Bircə şeylə təskinlik tapırıq-tezliklə doğma vətənimizdə olacağıq...»².

İlk Azərbaycan qəzeti olan «Əkinçi»nin nəşri Əsgər ağa Goranini də hədsiz dərəcədə sevindirmişdi. Qəzet nəşrə başladığı gündən ta bağlananadək Əsgər ağa Həsənbəy Zərdibinin ən yaxın köməkçisi, qəzetin isə ən fəal müxbirlərindən biri olmuşdur.

Ə.Gorani Akademiyaya daxil olduğdan sonra «Əkinçi» qəzetində daha fəal iştirak etmişdir. O, hətta mətbəə çətinliklərinin aradan qaldırılması məsələlərində də H.Zərdabiyyə kömək göstərmişdir. Ə.Goraninin H.Zərdabiyyə ünvanladığı məktubunda oxuyuruq: «...Şriftlərə aid olan məsələni bir həftədən sonra ətraflı yazaram. Amma əvvəlcədən qeyd edim ki, bütün bu xərcləri sizə təkbəşinə çəkmək heç vəchlə mümkün deyil. Mən bu işdə sizə şərik olmağı öhdəmə götürürəm. Ümid edirəm ki, bu yaxınlarda məktub aldığım Ümsiyev də kömək etməkdən imtina etməz. Beləliklə, kiçik bir cəmiyyət təşkil edib, nəhayət, çoxdan arzu olunan xəyalı həyata keçirmək məqsəduyğun olardı. Hər halda bundan sonra yeni hərflər haqqında mənə məlumat verin ki, bir qədər yenilərinə sifariş etmək mümkün olsun»³.

¹ Nəcəf bəy Vəzirov (kitabça). Bakı, 1913, səh.8-9

² Azərbaycan MEA M.Füzuli adına Əlyazmaları İnstitutu. H.Zərdabinin arxivi. Q-2/46

³ Tarverdiyeva K. Əsgər ağa Adıgözəlov Gorani. «Azərbaycan», 1967, № 1, səh. 193

Əsgər ağa Gorani «Əkinçi» qəzetinin səhifələrini öz faydalı çıxışları ilə daha da zənginləşdirirdi. O, «Əkinçi» də kənd təsərrüfatı sahəsindəki nailiyyətləri təbliğ edir, Peterburq kitabxanaları, Şorq dillərində yazılmış və bu kitabxanalarda saxlanılan qiymətli kitablar haqqında geniş təsəvvür yaradır, uşaqların düzgün şəkildə tərbiyə edilməsi və təhsil məsələsini qaldırırdı.

Ə.Gorani «Əkinçi» qəzetinin 1875-ci il 18 noyabr tarixli 9-cu sayında Almaniyada toxuculuğun inkişafından, çox yağış yağan ölkələrdə ildırımın törətdiyi fəlakətlər və onun qarşısının alınması qaydalarından, İngiltərədə inək sağmaq üsullarından, Gürcüstanda yaşayan Ud tayfasının tarixi mənşəyindən maraqlı məlumatlar vermişdir.

Əsgər ağa Goraninin «Əkinçi» qəzetində çap olunmuş elmi-kütləvi məqalələri onu dövrünün istedadlı publisisti kimi tanıdır. Seyid Əzim Şirvani «Təlim-tərbiyə haqqında» sərlövhəli şeirində Əsgər ağa Goraniyə və Nəcəf bəy Vəzirova böyük ümidlər bəsləyərək yazmışdır:

«Məgər ol Əsgəri Gorani gələ,
Nəcəf məktəb dəxi gələ əmələ;
Vəzirov bəlkə eyləyə imdad,
Aça onlar da mən kimi məktəb,
Çəkələr ruzü şəb ənavü təəb...»².

1878-ci ilin may ayında Petrovski-Razumovski Akademiyasını bitirən Ə.Gorani kənd təsərrüfatı sahəsində deyil, hüquqşünaslıq sahəsində fəaliyyətə başlamışdır. 1907-1910-cu illərdə Əsgər ağa Gəncə qəzasında şəhər dumasının sədri, Gəncə şəhəri bələdiyyə rəisi vəzifələrində işləmişdir.

Əsgər ağa Gorani Ağa Məhəmməd şah Qacarın Zaqafqaziyyə hücumundan bəhs edən «Qara yel» tarixi romanının, «Hənək, hənək, axırı dəyənək» pyesinin, «Qocalıqda yorğalıq» vödevilinin müəllifidir. Onun «Qocalıqda yorğalıq» əsəri 1892-ci ildə Tiflisdə, Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə Kamal əfəndi Ünsizadənin mətbəəsində çap olunmuşdur.

² «Əkinçi», 4 avqust 1877, № 16

Ə.Gorani rus ədəbiyyatı klassiklərindən-A.S.Puşkindən və M.Y.Lermontovdan tərcümələr etmişdir.

«Kaspi» qəzetinin 12 mart 1910-cu il tarixli 57-ci sayında Əsgər ağa Goraninin vəfatı münasibətilə nekroloq dərc edilmişdir. Bu nekroloqda Ə.Goraninin həyat və fəaliyyətinə aid ətraflı məlumat verilmişdir.

* * *

Həsənbəy Zərdabi Azərbaycanda milli şüurunun və vətəna sevgi hissini təbii sahəsində öncül fəaliyyətə başlamış ziyalılarımızdan olmuşdur. O, Azərbaycan milli mətbuatının banisi, milli teatrımızın yaradıcısı olmuşdur.

Təkcə «Əkinçi» qəzetinə görə Həsənbəy Zərdabinin adı Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə böyük hərflərlə yazılmağa layiqdir. Bu adı yaşatmaq, gələcək nəsillərə nümunə göstərmək üçün ad sahibinin həyatı, mühiti və şəxsiyyəti zərrəbin dəqiqliyi ilə öyrənilməlidir.

Bakı quberniya mətbəəsinin mürəttibi, milliyyətə erməni olan Minasovun donosu ilə 1877-ci ilin sentyabrında «Əkinçi»nin nəşri tədarük edilmişdir.

«Biz naxış olduğumuza görə bu ilin axırını nömrələri vaxtında çıxmıyacaq və onların haçaq çıxacağı məlum deyil»-xalqımızın «müsləman ümmətindən türk millətində» çevrilməsi yolunda mübarizə bayrağını qaldıran ilk simalardan biri olan Həsənbəy Zərdabi «Əkinçi» qəzetinin 1877-ci ildə, sentyabrın 29-da nəşr olunmuş sonuncu sayında öz oxucuları ilə belə vidalaşmışdı.

«Əkinçi» bağlandıqdan sonra onun nəşrini bərpa etmək mümkün olmamışdı. Lakin o, Azərbaycan cəmiyyətinə, onun vətəndaşlarının şüuruna milli hiss, düşüncə toxumunu səpə bilməmiş və fəaliyyətinin son günündə özünün tutduğu yola sadıq qalmışdı.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. İlk Azərbaycan qəzeti necə adlanır və bu qəzet nə vaxtdan nəşrə başlamışdır?
2. «Əkinçi» qəzetinin banisi və nəşri kim olmuşdur?
3. «Əkinçi» qəzeti neçə şöbədən ibarət olmuşdur?
4. «Əkinçi»nin birinci şöbəsi necə adlanırdı və bu şöbənin materiallarını kim hazırlayırdı?
5. «Əkinçi» qəzeti fəaliyyətə başlayan gündən bağlananaqədək onun neçə sayı işıq üzünə görmüşdü?
6. «Vəkili-namələri-millət» imzası ilə «Əkinçi» qəzetində çıxış edən şəxs kimdir?
7. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində həm klassik poeziya ənənələrinin qüdrətli davamçısı, həm də görkəmli maarifçi və satirik şair kimi tanınan hansı görkəmli sənətkarımız «Əkinçi» qəzeti ilə əməkdaşlıq etmişdir?
8. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafında böyük xidmətləri olan N.Vəzirov «Əkinçi» qəzetində hansı imzalarla çıxış etmişdir?
9. «Əkinçi» qəzetinin «Elm xəbərləri» şöbəsində çıxış edən Əsgər ağa Adıgözəlzadənin ədəbi təxəllüsü necə olmuşdur?
10. «Əkinçi» qəzetində məhərrəmlik təziyəsində baş yarma əleyhinə yazılan tənqidi məqalələrin müəllifi kim olmuşdur?
11. Azərbaycan xalqının milli düşüncə tərzinin müsbət istiqamətdə formalaşmasında «Əkinçi» qəzetinin rolunu xarakterizə edin.

TÖVSIYƏ EDİLƏN ƏNƏBİYYAT:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 3 cildə, II c., Azərb. EA-nın nəşriyyatı, Bakı, 1960
2. Bayramoğlu A. S.Ə.Şirvani və mətbuat. «Ədəbiyyat qəzeti», 22 iyul 2005, № 29
3. Cəfərov M. Ədəbi düşüncələr. Bakı, Azərnəşr, 1958, səh.135-142
4. «Əkinçi» qəzetinin bibliografiyası. Bakı, Şirvanəşr, 2005
5. «Əkinçi». 1875-1877. Tam mətni. Bakı, Avrasiya Press, 2005
6. Əziz Şərif. Tapıntılar. Bakı, Yazıçı, 1987, səh. 35-45
7. Hənifə xanım Məlikova-Abayevanın xatirələri. Bakı, Adil-oğlu, 2005
8. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, Maarif, 1974
9. Quliyev V. Tarixdə iz qoyan şəxsiyyətlər. Bakı, Ozan, 2000, səh.106-126
10. Məmmədova D. Nəcəf bəy Vəzirov və «Əkinçi» qəzeti. «Azərbaycan», 2006, № 3, səh. 183-185
11. Məmmədov V. «Əkinçi» qəzeti. Bakı, 1976
12. Rüstəmov İ. Həsənbəy Zərdabi. Bakı, Gənclik, 1969
13. Zamanov A. Əməl dostları. Bakı, Yazıçı, 1979, səh. 76-90
14. Zərdabi H. Seçilmiş məqalələri və məktubları (rus dilində). Bakı, 1962

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
«Əkinçi» qəzetinin yaradıcısı-H.Zərdabi.....	5
M.F.Axundzadə ənənələri və «Əkinçi» qəzeti.....	13
Sual və tapşırıqlar.....	27
Təvsiyə edilən ədəbiyyat.....	28

L.M.İmaməliyeva
«Əkinçi» qəzetində ədəbiyyat məsələləri

Nəşriyyatın müdiri:
Novruzov S.Ə.

Redaktor: Xəlilova A.İ.

Korrektor: Aıxasova Ü.N.

Operator: Qədimova A.Ə.

Yığıma verilib: 26.06.2006
Çapa imzalanıb: 28.06.2006
Format: 84X108 1/16, Sifariş 029. Tiraj 200.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Bakı Slavyan Universiteti,
«Kitab aləmi» nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi
Ünvan: Bakı, S.Rüstəm 25.

HÖRMƏTLİ OXUCU!

Bakı Slavyan Universitetinin «**Kitab aləmi**» nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi müəllif və redaktorları, tədqiqatçı və tərcüməçiləri əməkdaşlığa dəvət edir.

Biz filologiya, tarix, fəlsəfə, iqtisadiyyat, sosiologiya, beynəlxalq münasibətlər, tibb, dəqiq elmlər, informatika, həm də ali məktəb və tədris ədəbiyyatlarını nəşr edirik.

Təkliflərinizi gözləyirik.

Bizim ünvan:

Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küç. 25,
Bakı Slavyan Universiteti I mərtəbə otaq №-99.
«Kitab aləmi» nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi
Tel: 441 50 68 (1-13)
e-mail: kitab-alami@box.az

УВАЖАЕМЫЙ ЧИТАТЕЛЬ!

Издательско-полиграфический центр «**Китаб алями**» Бакинского славянского университета приглашает к сотрудничеству авторов и редакторов, исследователей и переводчиков.

Мы издаем книги по филологии, истории, философии, экономике, медицине, социологии, международным отношениям, точным наукам, информатике, а также вузовскую и учебную литературу.

Ждём Ваших предложений.

Наши адрес:

Азербайджанская Республика, город Баку, ул. С.Рустама 25,
Бакинский славянский университет, I этаж комната №-99.
Издательско-полиграфический центр «**Китаб алями**»
Тел: 441 50 68 (1-13)
e-mail: kitab-alami@box.az

WS
J 41